

BÁLINT LÁSZLÓ

A megtorlás Szegeden

A szovjet fegyverekkel hatalomra segített kádárista kommunista kreatúra megvetését, bosszúvágyát és gyűlöletét fejezte ki a forradalmárokkal szemben ez a szó: megtorlás. Kádárék természetesen nem forradalmárokról beszéltek, időközben a hatalomba visszatért kommunisták nevezték ki magukat forradalmároknak, a valódi forradalmárok ellenforradalmárokká váltak, sőt gyakran, és minden alapot nélkülöző módon lefaszízták őket. Az MSZMP Politikai Bizottság 1957. december 10-i ülésén Kádár János kijelentette: „Novemberben (értsd – 1956 novemberében) vagy 1600 fasisztát a másvilágra lehetett volna küldeni, decemberben már úgy nem lehetett volna, januárban még kevésbé, és mennél tovább megyünk, annál kevésbé. A lehetőségek a kezdetben voltak a legjobbak, később gyengültek, az erőink viszont akkor voltak a legziláltabb állapotban.”

Sokkal-sokkal kegyetlenebb lett volna a megtorlás, a bosszú, a leszámolás, ha Kádár és elvtársai már 1956. novemberében hozzákezdhetek volna, Horn Gyulát idézve „a törvényes rend helyreállításához”, feltéve, ha az erők, a megtorló gépezet akkor még nem lett volna zilált állapotban.

A különféle belpolitikai, de még inkább talán a külpolitikai korlátozó tényezők ellenére páratlan szigorral sújtottak le a forradalmi szerepvállalókra és rövid néhány év alatt a magyar történelem legbrutálisabb, legtöbb véraldozatot követelő leszámolását, megtorlását produkálták.

Szeged forradalmára minden tekintetben a kiegyensúlyozottság, a konszolidáltság volt a jellemző. Mégis a bosszúvágytól fűtött helyi kommunista vezetés aránytalanul kemény megtorlást követelt és hajtatott végre.

Melyek voltak a megtorlandó forradalmi cselekmények Szegeden?

A teljességre való törekvés igénye nélkül említsünk néhányat. A MEFESZ (a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szövetsége) létrehozása, szervezése, országos méretűvé fejlesztése. A leg súlyosabb büntetést nyilvánvalóan a MEFESZ – gondolat szülőatyja Lejtényi András kapta volna, aki azonban a megtorlás elől külföldre szökött. De rajta kívül más MEFESZ vezetők és aktivisták is a menekülésnek ezt a módját választották. Ezért a megtorló gépezet haragja az itthon maradottakat érte el. A legjelentősebb MEFESZ – el lenes ügy Szegeden Kiss Tamás és társai néven vált ismertté.

A tüntetésekkel kapcsolatos cselekmények is – felszólalások, szavalatok, csillagleverések, szovjetemlékmű rongálások, stb. – így vagy úgy, de retorziókat vontak maguk után. Bitskey Károly színészt az október 23-i szavalataiért szilenciummal sújtották. A Széchenyi téri szovjet emlékművek megromlói közül többeket börtönbüntetésre ítélték.

Hegedűs Istvánnak a DÁV munkástanácsa elnökének a legnagyobb bűne az volt, hogy október 24-én este, amikor az ávéhások a szegedi kendergyárnál a brutális tömegoszlatás után a menekülőket is üldözőbe vették, és akiket elértek agyba-főbe verték, kikapcsolta a környék közvilágítását.

Október 25-én este volt Szeged forradalma történetében egy nagyon lényeges, sokak által máig sem kellő súllyal értékelt esemény, amikor a forradalmároknak egy csoportja – Kováts József, Németh Ferenc, Fejér Dénes, Végh Joachim – tárgyalást kezdeményeztek a kommunista vezetéssel, és ha időlegesen is, de meghátrálásra készítették a hatalmat. Később az ő ekkori ötletük és javaslatuk alapján alakult meg a város új, forradalmi hatalmi testülete, végleges elnevezése szerint a Forradalmi Nemzeti Bizottság. A megtorlás során Kováts Józsefet kivégezték, Németh Ferenc börtönbe került, Fejér Dénest és Végh Joachimot közbiztonsági őrizetbe helyezték.

A legjelentősebb szegedi megtorló ügyben a városi Forradalmi Nemzeti Bizottság elnöksége tagjainak egy részét, az aktívabb forradalmi szerepvállalókat ítélték el. Ez volt a Perbíró József és társai elnevezésű ügy. A kommunisták szemében az volt a bűnük, hogy a for-

radalmi folyamat részeként, illetve eredményeként átvették a hatalmat és a város irányítását. Börtönbüntetést kapott többek közt Perbíró József, Németh Ferenc, Fábíán Ferenc, Szegedi István, Horváth Jenő, Királyházi Sándor. Perbíró Józsefet, az FNB elnökét életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. Ebben az ügyben ítélték halálra Kováts Józsefet. Az FNB elnökségének tagja Tombác Imre, az MKP egykori szegedi elnöke, majd tanácselnök-helyettes, természetesen nem részesült megtorlásban, ő 1956 november 6-tól a szegedi városi tanács végrehajtó bizottság elnöke lett.

Súlyos bűnnek számított, ha valaki a szegedi városi nemzetőrségben töltött be vezető tisztséget. Ezért nem kerülhették el a megtorlást Lazur Barna főhadnagy, Palotás József, Kendi József és mások. Lazur és Kendi különösen kegyetlen bánásmódban és szigorú büntetésben részesült.

A nemzetőrséghez hasonlóan ítélték meg a városi Forradalmi Katonai Tanács tevékenységét is. Őket a Gosztonyi István és társai elnevezésű ügyben ítélték el. Különösen súlyos ítéletekkel sújtották az FKT ügynevezett operatív csoportjának vezetését, Vasvári Vilmos hadnagyot, Forrási László századost és Surányi János főhadnagyot, akik az államvédelmi tisztek biztonsági őrizetbe vételét intézték.

Az újjászervezett politikai pártok helyi szervezői és tisztségviselői szintén fölkerültek a megtorlandók listájára. Péter Lászlót közbiztonsági őrizetbe helyezték, majd bíróság elé állították, elítéltették, de jogerősen felmentették, miután hosszú hónapokat töltött őrizetben. Temesi Ferencet, Giday Kálmánt és másokat fegyelmi büntetéssel, elbocsátással, alacsonyabb munkakörbe helyezéssel sújtották.

Jelentős számban részesültek megtorlásban a különböző szegedi gyárak és üzemek munkástanácsainak elnökei és más tisztségviselői. Az ő legnagyobb bűnük a hatalom szemében az volt, hogy vezetésükkel a munkástanács eltávolította a vállalat éléről a tehetségtelen és alkalmatlan kádereket, az ügynevezett munkásigazgatókat, elzavarták a diktatúra helyi megtestesítőit a vállalati párttitkárokat, személyzeteket, a munkásnyomorító normásokat, stb. Ezek közül csupán néhány nevet említsünk: Ábrahám István a Szegedi Jutaárúgyárból, Lázár Kálmán a Szegedi Gyufagyárból, Forgács Ervin a Szegedi Textilkombinátból, Tölgyesi Elemér a Szegedi Vágóhídról, Kertes End-

re a Szegedi Ruhagyárból, Bozsóki Mátyás az Öthalmi Kísérleti Tan-gazdaságból, stb.

Súlyos büntetést kaptak azok, akik 1956. november 4-én éjjel fegyveres akciót kezdeményeztek a városon átvonuló, a forradalom leverésére érkező szovjet csapatok ellen. Két ilyen csoport, illetve ügy volt. Az egyik a Szurmai Sándor és társai ügy. Szurmai a Szegedi Fémipari és Finommechanikai Vállalat munkástanácsának az elnöke volt, életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. A másik a Boros János színész és társai ügy volt, amelyben szintén több forradalmárt ítélték szabadságvesztére.

Külön említést érdemel a Szegedi Városi Központi Munkástanács ellenni büntetőeljárás, amely Skultéti Medárd és társai néven vált ismertté. Ez a szervezet 1956. november végén jött létre a Nagybudapesti Központi Munkástanács példája nyomán és az utóvédharc szervezője és irányítója volt Szegeden. Illegálisan tevékenykedtek a Kádár-kormány és a szegedi kommunista hatalom ellen. Ez pedig a kiszabott ítéletek szerint nagyobb bűnnek számított, mint sok forradalmi cselekedet. A szervezet vezetőségi tagjai közül többen súlyos büntetésben részesültek. Kecskés Zsuzsanna 10 év börtönt, Nagy Imre gyógyszerészhallgató, aki ekkor már a szegedi MEFESZ egyik vezetője is volt, szintén 10 év börtönt kapott.

Hogyan kerültek a megtorló hatóság látókörébe a forradalmárok?

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a forradalmárok az esetek döntő többségében nyíltan, mindenféle konspirációt mellőzve hajtották végre a cselekményeiket. A forradalmak általános jellemzője, hogy a nyilvánosság előtt, nagy tömegek bevonásával és részvételével zajlanak. Senki nem titkol semmit, teljesen nyílt fellépésről van szó a fennálló társadalmi rend megdöntése érdekében. 1956-ban Magyarországon a kommunista diktatúra ellen a szabadságért folyt a küzdelem, és egyben a szovjet megszállás ellen az ország függetlenségéért.

Az 1956-os forradalmi eseményekről beszámolt az írott sajtó és a rádió is, de nagyon sok esetben a résztvevők, vagy akár kívülálló szemlélődők is jól ismerték egymást, főleg vidéki városokban, kisebb településeken.

Az említettek alapján a forradalmi cselekmények elkövetői nagyon sok esetben a különféle nyílt források felhasználásával kerültek a megtorló hatóság látókörébe. Példaként említhetők ebben a tekintetben a szegedi sajtónak a forradalmi napok alatt megjelent számai.

Magyarországot a II. világháború után a feljelentők országaként emlegették. Ez elmondható az 1956. november 4-e utáni Magyarországról is, Szeged városáról is. A forradalom alatt így vagy úgy sérelmet szenvedett káderek sietve tették meg szóban vagy írásban a feljelentéseiket, bejelentéseiket, kezdetben a helyi karhatalomnál, később a Politikai Nyomozó Osztályon. Az elbocsátott vállalati igazgatók, párttitkárok, termelészövetkezeti elnökök és hasonszőrű társaik, gyakran túlzó állításokat is tartalmazó hazug bejelentéseket tettek, amelyek alapján – ha máshonnan nem – a hatóság tudomást szerzett egyes forradalmi cselekmények elkövetőiről. Csupán két példát említsünk. Bozsóki Mátyás munkástanács elnök az Öthalmi Kísérleti Tangazdaság MSZMP titkára bejelentése alapján került látókörbe. Szabó Miklós egyetemista volt nemzetőrt – olimpiai válogatott kerettag labdarugót – Kelemen Sándor volt belső karhatalmi államvédelmi százados, immár a szegedi városi munkásőrség parancsnokaként jelentette fel. De megemlíthető még ebben a körben Bátky Zoltán esete, akinek a fegyverrejtegetési ügyében – bár ismeretlen tettes ellen! – a Szegedi Nemzeti Színház igazgatója tett bejelentést.

Egyáltalán nem véletlen, hogy a forradalmárok látókörbehozása során teljesen elhanyagolható szerephez jutott az állambiztonsági hálózat, az ügynökök és informátorok összessége. Ennek fő oka az volt, hogy abban az időszakban, amikor a látókörbehozás folyamata zajlott, lényegében nem működött, ne, is nagyon létezett számottevő hálózati bázis. A forradalom előtti hálózati kapcsolatok nagy része leszakadt, az új hálózati személyek szervezése pedig, még éppen csak a kezdetét vette. De ebben a tekintetben egy kizárólag titkoszolgálati szakmai ok is közrejátszott. A konspiratív felderítési eszközök és módszerek, mint amilyen a hálózati felderítés is, elsősorban konspiratív cselekmények és elkövetőik felderítésére alkalmasak. A forradalom pedig – mint arról már szó esett – egyáltalán nem volt titkolt, konspiratív folyamat.

Hogyan kezdődtek az egyes megtorló ügyek?

Az esetek nagy részében a korabeli sajtó – a helyi napilap – vállalt előkészítő, az egyes ügyekre a tömeghangulatot befolyásoló, ráhangoló szerepet. A legsötétebb rákosista évek hisztériakeltésével és mocskolódásával vetekedett az a hazugságáradat, amelyet több szegedi újságíró az olvasóközönségre rázúdított névvel, névtelenül vagy álnévvvel. A különféle hazug írások sokasága jelent meg Kováts Józsefről. 1957. február 11-én Perbíró József ellen tettek közzé egy felszólítást „*Professzor úr meddig várjunk még?*” címmel. Hamarosan sor került Perbíró József letartóztatására is. Cikksorozat jelent meg a Szegedi Tudományegyetemen, majd a Szegedi Orvostudományi Egyetemen történekekről, torzításokat, hamisításokat, vádaskodásokat tartalmazó módon. Közben sorra láttak napvilágot a különböző vállalati munkástanácsok elleni támadások. A szegedi sajtó célkeresztjébe került a kendergyári, cipőgyári, ruhagyári, konzervgyári, stb. munkástanács. A befejező gondolat szinte mindig azonos volt: megbüntetni, eltávolítani, leváltani munkástanácsi vezetőket, hangadókat, sztrájkszervezőket, stb.

Milyen bizonyítási módszereket alkalmaztak a látókörbekerült forradalmárokkal szemben?

A legkézenfekvőbb a nyílt források felhasználása volt. Ezek közül említést érdemel a városi Forradalmi Nemzeti Bizottság elnökének, Perbíró Józsefnek a helyi lapban is közreadott november 3-i rádiónyilatkozata, amely a szegedi Széchenyi Rádióban hangzott el. Ide sorolható a szegedi egyetemi professzorok által készített és a sajtóban is megjelent szintén november 3-i felhívása a világ valamennyi egyeteméhez.

Nagyon fontosak voltak a megmaradt és a megtorló hatóság által megtalált tárgyi bizonyítékok. Ezek közül kiemelést érdemelnek a városi Forradalmi Nemzeti Bizottság dokumentumai, jegyzőkönyvei, a MEFESZ megmaradt iratanyaga, a munkástanácsi jegyzőkönyvek megbízólevelek, a városi Forradalmi Katonai Tanács fönmaradt parancsa, szolgálatvezénylése, a biztonsági őrizetbe vett államvédel-

mi tisztekkel kapcsolatos határozatok. Feltétlenül megjegyzendő, hogy abból a védelmi tervből, amelyet a Forradalmi Katonai Tanács hadműveleti osztálya készített a várható szovjet támadás esetére, egyetlen példány sem maradt fenn – pedig nagyon keresték – mivel valamennyit november 4-én hajnalban megsemmisítették. Ugyanerre a sorsra jutott a városi nemzetőrség teljes iratanyaga is, amelyet november 4-én délelőtt, a nemzetőrség megszűnésekor elégettek.

Az elrejtett fegyverek is mind tárgyi bizonyítékot képeztek, feltéve ha megtalálták őket. Példaként említhető erre a Szurmai-féle fegyveres csoport elrejtett fegyvereinek a megtalálása, a Szegedi Nemzeti Színházban megtalált fegyverek, a Szegedi Szalámigyárban talált géppisztoly, a Szegedi Konzervgyár egyik épületének padlásán elrejtett fegyverek stb.

A bizonyítási eljárás során a legfontosabbnak a tanúvallomásokkal koncepciók elemeket is érvényre lehetett juttatni egy-egy fontosabb ügyben, mint pl. a Perbíró József és társai ügyben.

A tanúkihallgatások által nem az igazság feltárása volt a cél, hanem a gyanúsítási pontok bizonyítása.

A büntetőeljárások, illetve a közbiztonsági őrizet előkészítések alkalmával kihallgatott tanúk két fő csoportba voltak oszthatók, illetve sorolhatók. Az egyik csoportba a hatalomhoz, illetve a megtorlás folyamatához lojális tanúk tartoztak, a másik csoportba pedig azok, akik presszionálhatók voltak, így vagy úgy kényszeríthetők arra, hogy a megtorlás szempontjából kedvező, használható tanúvallomásokat tegyenek. Nagyon gyakori eset volt, hogy a kihallgatótiszttel diktálta a tanúvallomást, a tanú csak aláírta, vagy azért mert lojális volta hatalomhoz, vagy ezért mert erre kényszerítették.

Említésre méltó tanúk, csupán a példa kedvéért néhány:

A MEFESZ ügyben *Fedor Attila, Árvai Árpád, Sipos István*, illetve *Perbíró József, Lazur Barna, Kendi József, Marián István* stb.

A városi Forradalmi Nemzeti Bizottság ügyében *Tombácz Imre, Vereska András, Halász Gyula, Mogyorósi István, Takács István*, illetve *Lazur Barna, Földesi Tibor, Domonkos Mihály* stb.

A városi Forradalmi Katonai Tanács ügyében *Halász Gyula, Vigh Illés*, a biztonsági őrizetbe vett volt államvédelmi tisztek.

A nemzetőrség ügyében a biztonsági őrizetve vett volt államvédelmi tisztek, a makói pártbizottsági titkárok stb.

Baróti Dezső egyetemi rektor ügyében *Karácsonyi Béla, Ábrahám Antal, Szabolcsi Gábor, Bárdos Pál, Székely Lajos* stb.

Az államvédelmis múltú politikai nyomozók a megtorló ügyekben a rákosista hagyományaikhoz ragaszkodva a bizonyítási eljárás során még mindig sok esetben elsődlegesen fontosnak tartották a gyanúsított beismerő vallomásokat. Ezek azonban az esetek döntő többségében inkább beismertetések voltak és nem önkéntes beismerések, amelyeket bántalmazásokkal, sőtét zárkába helyezéssel, különféle kedvezmények megvonásával, lelki sanyargatással, stb. biztosították.

Feltétlenül megjegyzendő, hogy az 1956-os forradalmat követő megtorlás során alig-alig volt olyan ügy – Szegeden talán egy sem – amely teljese mértékben koncepción alapult volna. Az ügyek nagy része az elkövetett cselekmények tekintetében megalapozott volt, a megtorlásban részesített forradalmárok valóban forradalmi cselekményeket hajtottak végre, támadták, sőt időlegesen meg is döntötték a kommunisták diktatórikus rendszerét. Néhány esetben azonban előfordult, főleg a súlyosabb büntetés kiszabhatósága érdekében, hogy a valóságos ügyeket koncepciók elemekkel egészítették ki, az ügy jelentőségét így felnagyították. Jó példa erre a két kivégzett, *Kováts József* és *Földesi Tibor* esete.

Milyen büntetések kiszabására került sor, akár a büntetőeljárás keretén belül, akár az kívül?

A megtorlás legenyhébb szankciói a különféle munkahelyi, iskolai fegyelmi eljárások voltak, amelyek rendszerint elbocsátásokkal, alacsonyabb munkakörbe helyezésekkel, az oktatási intézményből való kizárással stb. zárultak.

A következő fokozat a rendőrhatalósági felügyelet alá helyezés volt, amely nem jelentett ugyan szabadságelvonást, de jelentős korlátozásokat, tilalmakat tartalmazott.

A hatalom szempontjából legkritikusabb időpontokban – 1957. március 15-e környékétől kezdve – preventív őrizetbe kerültek azok a forradalmárok, akik ugyan elkerülték a súlyosabb megtorló intézkedéseket, de a hatóságok tartottak attól, hogy időlegesen aktivizálják magukat és nyílt vagy konspiratív államellenes cselekményt követnek el, pl.: igazgatást, röpcédulázást stb.

1957. január 15-től bevezették a közbiztonsági őrizet intézményét, ami többnyire a korábbi internálásnak felelt meg. Ügyészi hozzájárulással rendőrségi hatáskörben 6 hónapra a szabadságától megfoszthatták a volt forradalmárt és ez az időtartam 6 hónappal meghosszabbítható volt. Erre a megtorló intézkedésre önállóan és büntetőeljárással kombinálva is sor kerülhetett.

A legsúlyosabb esetekben büntetőeljárást kezdeményeztek és folytattak le. A szegedi forradalmárok ügyében a Szegedi Megyei Bíróság, illetve néhány esetben a Szegedi Katonai Bíróság hozott elsőfokú ítéleteket. A büntetések súlyosságát figyelembe véve a Legfelsőbb Bíróság ítéletei feleltek meg az országos átlagnak. Mivel a szegedi megtorló ügyekben hozott ítéletek többségében – kevés ellenkező kivételtől eltekintve – a Legfelsőbb Bíróságon később enyhébb jogerős ítéletek születtek, mint az elsőfokú ítéletek, elmondható, hogy a helyi pártvezetés befolyása alatt álló Szegedi Megyei Bíróság az országos átlagnál súlyosabb ítéleteket hozott.

Végül a megtorlás mérlege szegedi viszonylatban 2 végrehajtott halálos ítélet, 2 életfogytig tartó szabadságvesztés, több mint 25 súlyos (5 és 15 év közötti) szabadságvesztés, valamint jóval száz fölött a rövidebb időtartamú (5 év alatti) szabadságvesztés.

Meddig tartott a megtorlás?

E kérdés megválaszolásával kapcsolatban egymástól eltérő vélemények ismertek. Vannak, akik a büntetés letöltését, a szabadulást tekintik a megtorlás végének. Mások azt az időpontot, amikor megszűntek a jogerős ítéletben kimondott hátrányos jogkövetkezmények, vagyis a jogfosztottság, pl. a politikai jogok gyakorlásától való eltiltás. Van, aki az elévülést tekinti a végső időpontnak. Véleményem szerint mindezek elnagyolt elhibázott nézetek, mert nem veszik figyelembe a büntetés letöl-

tése után a semmiféle időbeli korláthoz nem kötött ellenőrzés-megfigyelés – az úgynevezett utóellenőrzés – hátrányos következményeit. Bár ez a tevékenység az esetek többségében konspiratív eszközök és módszerek alkalmazásával folyt, időről időre előbukkantak azok a korlátok, amelyek az egykori forradalmárok életét még évtizedek múltával is nehezítették. Az időszakos, vagy több esetben folyamatos konspiratív megfigyelés – pl. levéllenőrzés, telefon- és lakáslehallgatás, operatív figyelés, az ekkor már nagy hatékonysággal folytatott hálózati ellenőrzés, a különféle operatív akciók, stb. – mellett nyílt intézkedésként megjelentek a külföldre utazások lehetetlenné tétele vagy korlátozása, bizonyos állások betöltéséhez szükséges feddhetetlenség igazolás kiadásának a megtagadása, vadász-fegyvertartási tilalom stb.

Mára már hozzáférhető dokumentumok bizonyítják, hogy az egykori forradalmárokkal kapcsolatos megkülönböztetett állambiztonsági bánásmód sok esetben eltartott 1989 legvégéig, a szocialistaként emlegetet rendszer összeomlásáig.

Csak hogy az 1956-os forradalmat követő megtorlás nem csupán a forradalmárt érintette. Sújtotta a családját is, legfőképpen a leszármazottait. Egy úgynevezett „ellenforradalmár” gyereke csak véletlenül kerülhetett be valamelyik felsőoktatási intézménybe s ez a korlátozás bizony egész további életútját meghatározhatta. A kommunisták keményebb, majd puhulni kényszerült diktatúrája hosszú időn át tehát nem csupán az általuk bűnösnek tartott forradalmárt sújtotta, de a családját, a leszármazottait is. Ennek, pedig így már tényleg nem sok köze volt az igazsághoz, az igazságszolgáltatáshoz, az 1990 előtt sokat emlegetett szocialista törvényességhez. Ez már valóban bosszú volt, megtorlás a javából.